

חקר ועיזן

שמחת סיום
מסכת - הש"ס

חנוכה - תש"פ

לעילוי נשמתו הטהורה של אדוני אבי מו"ר אהוב לשמים ואהוב לבריות.
כל ימיו ממשכימי קום ומעוררי השחר ליד הכותל המערבי שריד בית מקדשינו.
רודף צדקה וחסד. יגע ושקד על התורה בשלש סדרים מלאים ביום.
הרה"ג ר' יהושע העשיל בן הרה"ג ר' שלמה זלמן פרוש זצ"ל הכ"מ
עלה בסערה השמימה ביום שני כ"ז אדר ראשון תשע"ט

ולעילוי נשמת אימי מורתי
האשה החשובה לאה פערל בת ר' משה פינחס עזריאל ע"ה
נלב"ע ח' תשרי תשס"ב
ת. נ. צ. ב. ה

הרב חיים יצחק פרוש
להארות והערות - לקבלת החוברת
chv5712@gmail.com

תוכן הענינים

54	שמחת הסיום ומקורותיו.....
54	יסוד ושורש הענין .....
58	מי הם המשתתפים .....
60	זמן ומנהגי הסיום .....
61	טעמי הסיום .....
62	להתחיל מיד במסכת אחרת .....
63	במעלת ושמחת התאספות הרבים .....
64	הדרן עלך .....
67	מודים אנחנו לך .....

הנה בהתקרב היום הגדול והשמח של רבבות אלפי ישראל, שאחרי לימוד של שבע וחצי שנים רצופות של 'הדף היומי', זוכים כולם ביחד לסיים ולגמור את כל הש"ס מתוך שמחה ואושר גדולה, אמרתי דבר בעתו מה טוב [ובפרט בחג החנוכה שהוא חג שמחת תורה שבעל פה] לצרף מאמר יסודי בגודל השמחה והטעם של שמחת סיומים ושורשי ומנהגי הסיומים.

גודל שמחת סיום ומקורותיו

בעמדנו לקראת השמחה הגדולה והעצומה של חגיגת 'חתונת התורה' [כהגדרת הרמב"ן בפ' משפטים כד, יא], והוא הסיום הגדול והעצום של רוב כלל ישראל את לימוד הש"ס במסגרת 'דף היומי' העולמי. זה ההודמנות לבאר במקצת את שורשי ויסודי הענין של סיום מסכתות, וגודל השמחה בהם שראינו במשך כל הדורות אצל כלל ישראל על מחניהם מקטן ועד גדול. למען ידעו הלומדים והיגיעים גודל החשיבות בזה, ועוצם השמחה שזכו לזה.

יסוד ושורש ענין סיומים

המקור הראשון הוא הגמרא בשבת פ' כל כתבי [ק"ח ע"ב], אמר אביי תיתי לי, דכי חזינא צורבא מרבנן דשלים מסכתיה עבידנא יומא טבא לרבנן. [ופירש"י דשלים מסכתיה, שגרסה. עבידנא יומא טבא לרבנן, לתלמידים, ראש ישיבה היה. תיתי לי, ישולם שכרי].

ועפ"ז כתב המהרש"ל בים של שלמה בבא קמא [פ"ז סי' מו], גרסינן בפ' כל כתבי וכו', מכאן נהגו כל ישראל לסיים בשמעתא, וליתן שבח והודיה למקום, ולפרסם אותה שמחה, שזכה לכך, שעושיין סעודה בעת שמסיימין. וראיה ממסכת תענית [ל ע"ב] ומביאו נמי בר"פ יש נוחלין [ב"ב קכא ע"א] לא היו ימים טובים לישראל כיוה"כ וט"ו באב. ומסיק בגמרא בשלמא יו"כ יום סליחה ומחילה הוא, אלא ט"ו באב מ"ט, ומפרש כמה טעמים, עד דמסיק לבסוף רבה ורב יוסף דאמרי תרוייהו יום שפוסקים בו מלכרות עצים למערכה כו', ופירש [רשב"ם] לפי שפסקו אותו היום להשלים מצוה גדולה, היו שמחים, ונחשב להם ליו"ט, וא"כ השלמת הספר אין לך מצוה גדולה מזו. ובפרט היכא שדעתו להתחיל אחר כך ספר אחר. וכן כתב לשם הר"ן [הנמוקי יוסף] שמהא שמעינן שמנהג ישראל הוא לשמוח ולעשות יום טוב בהשלמת המצוה.

ועוד כתב המהרש"ל בסוף פ"ז דברים מרוממים ומחודשים, וסיום הספר נמי נראה בעיני שהוא סעודת מצוה. וכן ראיה מפרק כל כתבי וכו'. ומשום זה היה נראה

לברך 'שהשמחה במעונו' בסיום מסכת. דאין לך שמחה יותר לפני הקדוש ברוך הוא, אלא שמחה ורינה של תורה, דאין להקב"ה בעולמו אלא ד' אמות של הלכה [ברכות ח ע"א]. דלא גרע מפדיון הבן דלפרסום מצוה בעלמא הוא. וכן הוריתי פעם אחת הלכה למעשה. ונתבלבלה השמחה במהומות גדולות על ידי סיבות קשות. ותליתי הסרחון בי, שעברתי על דברי רבותיי שלא שמעו מעולם דבר זה. על כן לא כתבו אלא בחתונה ובפדיון הבן, ובמילה ג"כ לולי צערא דינוקא. אבל במצות אחרינא לא, ובוודאי כל דבריהם בקבלה ובסודות פנימיות על כל שיחה ומילה, ואיך נתקן דוקא לאותה מצוה ולא לענין אחר, דהא ביו"ט מחויב להרבות בסעודות ולשמוח, ואפילו הכי לא מברכינן. ⁹¹ומ"מ סיום הספר הוא סעודת מצוה לכולי עלמא. ראינו מכאן עד כמה גדולה ועצומה שמחת הסיום, עד שהיה מן הראוי לברך 'שהשמחה במעונו' בשם ומלכות על כך, כמו בשמחת חתן וכלה, דהשמחה במעונו של ה' היא עצומה ביותר בזה שמסיימים מסכתות.

וכ"כ הלבוש במנהגים [סל"ו], כל מצוה שכתוב בה שמחה מברכינן שהשמחה במעונו, כגון ברכת חתנים דכתיב בה [ירמיה לג, יא] קול ששון, וכן סיום מסכת או בר מצוה לתינוק, יש לברך שהשמחה במעונו, דכתיב [תהלים יט, ט] פיקודי ה' ישרים משמחי לב, אלא שאין נוהגין כן.

[ובערוך השולחן יו"ד סי' רמו [סמ"ה] נתן הסבר נפלא בזה שאין מברכינן שהשמחה במעונו בסיום, ודע שהמהרש"ל בים של שלמה רצה להורות שיאמרו על סיום מסכת שהשמחה במעונו, וכתב שכשהורה כך נתבטלה השמחה בעניין רע ומר, ואז ראה שאין לחלוק על הקדמונים ע"ש. ולפענ"ד אי אפשר לומר כלל שהשמחה במעונו, בשנבין איזה לשון הוא בסעודת נשואין, והו"ל לומר שהשמחה בכאן. אלא הפירוש להיפך, דבעולם הזה אין שמחה שלימה, דשמחת נשואין הוא מפני שהאדם קיים במין ולא באיש, ואלמלא היה האדם חי לעולם, לא היה צריך לישא אשה ולהוליד בנים וכו', ולכן אנו אומרים שהשמחה במעונו, כלומר שפה אינה שמחה שלימה, והשמחה במעונו של הקדוש ברוך הוא, כדכתיב עוז וחדוה במקומו. האמנם בתלמוד תורה שהיא הגדולה מכל המצות, ושנינו באבות יפה שעה אחת בתשובה ומעשים טובים בעולם הזה מכל חיי העולם הבא, א"כ השמחה פה, ואין צריך לומר שהשמחה במעונו].

וברוקח הלכות ברכות [סימן שעא] מצינו חידוש גדול דמברכינן ברכת שהחיינו בסיום ⁹², והנאת סיום התורה והתחלת התורה בשמחת תורה לחתן, מברך שהחיינו

91. אבל במנהגי ר' אייזיק טירנא בהגהות [דיני יוצרות והפטרות] כתב שכן נוהגין, וכן כשעושיין חזק כשמסיימין המסכתא, או תינוק פרשה מברך שהשמחה במעונו, דכתיב פקודי ה' ישרים משמחי לב.

92. והפוסקים חולקים בזה שלא לברך שהחיינו כמ"ש בשו"ת חוות יאיר [סימן רלז], דאפילו לא הניח מעולם תפילין אין לברך כלל שהחיינו, כיון דאינה מצוה דאתיא מזמן לזמן, רק רגילה ותדירה, וכל העולם מקיימים

וקיימנו והגיענו. ולמה ג' פעמים שהחיינו, וקיימנו, והגיענו. כנגד הללי נפשי את ה'. אהללה ה' בחיי. אזמרה לאלהי בעודי.

ועוד מקור נכבד מצינו לשמחה הגדולה של סיום, משלמה המלך, כפי שמסופר בקהלת רבה [א, א] ובשיר השירים רבה [א, ט] על הפסוק [מ"א ג, טו] ויבא ירושלם ויעמד לפני ה' ויעל עולות ושלמים ויעש משתה לכל עבדיו, א"ר יצחק, מכאן שעושין סעודה לגמרה של תורה, [ופירש מתנות כהונה, שלמד וגמר כל התורה בנתינת החכמה והמדע], מיד שרתה עליו רוח הקודש, ואמר שלשה ספרים הללו, משלי, ושיר השירים, וקהלת. וכן מצינו בגמ' ואמר אביי תיתי וכו'. וכל שכן כשכל ישראל מסיימים יחד את כל התורה, ראוי לעשות שמחה גדולה. והביאו הב"י באו"ח סי' תרסט כמקור לשמחה הגדולה של שמחת תורה, וכן פסק שם הרמ"א בשו"ע, וקורין יום טוב האחרון שמחת תורה, לפי ששמחין ועושין בו סעודת משתה לגמרה של תורה.⁹³

וכן כתב באור זרוע [סוכה סימן שכ], א"ר יצחק מיכן שעושין סעודה לגמרה של תורה, גבי שלמה המלך כתיב הנה עשיתי כדברך הנה נתתי לך לב חכם ונבון אשר כמוך לא היה לפניך ואחרריך לא יקום כמוך, וכתיב ויקץ שלמה והנה חלום ויבוא ירושלים ויעמוד לפני ארון ברית ה' ויעל עולות ויעש שלמים ויעש משתה לכל עבדיו. הנה כשנתן לו הקדוש ברוך הוא חכמה, לכבוד החכמה עשה משתה, ומיכן למד ר' יצחק שהגומר תורה שכולה חכמה, שצריך לעשות סעודה ומשתה.

וכן פסק הרמ"א ביו"ד סי' רמו [סכ"ו], כשמסיים מסכת, מצוה לשמוח ולעשות סעודה, ונקראת סעודת מצוה [ומציין המקור לנמוקי יוסף פ' יש נוחלין ומימרא דאביי פ' כל כתבי הנ"ל].

[והנה לכאורה יש להעיר בזה המקור, דהרי שם אצל שלמה המלך זה שכתוב בפסוק שעשה סעודה גדולה, הוא בגלל סיפור החלום שמופיע במלכים ג', שהקב"ה שאל אותו מה אתן לך, ושלמה ביקש ונתת לעבדך לב שומע וכו', וא"ל הקב"ה יען אשר שאלת את הדבר הזה ולא שאלת ימים רבים ולא עושר וגו', נתתי לך לב חכם ונבון וגו' גם עושר וגם כבוד וגו', ויקץ שלמה ויעש משתה וגו'. ומכאן לומדים שעושין סעודה לגמרה של תורה. ואיתא במדרש שם דמיד אח"כ שרתה עליו רוח הקודש וכתב שלשה ספרים משלי שיר השירים וקהלת, וקיבל את כל חכמת המדע והכיר בשיחת חיות ועופות ועוד, וכן במלכים שם מיד אח"כ מופיע המעשה של

מצוה זו, אין מקום לברכת שהחיינו. ובכה"ג הוריתי על סיום ספר, ונישואי בנו, ולידת נכדו הראשון. ועוד טעמים ניתנו בזה.

93. והראנ"ח בספרו הנותן אמרי שפר [פ' מצורע] האריך הרבה בגדרי ושמחת סיום, ומסיק היוצא לנו מכל זה שזה חיוב לאדם, וזאת לפנינו בישראל, בהתעסק בדברי תורה איזה ספר עד תומם, או איזו מצוה, לעשות אותם ימי משתה ויום טוב, ולהודות לה' בשמחה ובטוב לבב, וכן היה ענין אביי שאמרנו. והאריך שם. והובאו דבריו להלכה במג"א סי' תקנא ס"ק לג.

החכמה הגדולה בסיפור שתי הנשים. וא"כ לכאורה קשה, דהרי שם עשה שלמה הסעודה והשמחה על שמאז זכה וקיבל כל החכמות, ולא על מה שסיים, ואיך אנו למדים משם על שמחת סיום.

אלא לכאורה מבואר בזה יסוד גדול שזה גופא הוא ענין שמחת הסיום, דבזה שמסיימים דבר שלם, אז אח"כ כשמתחילים מחדש הוא בצורה ובהבנה אחרת לגמרי, דכבר יש לו מושגים וידיעות הרבה יותר מקודם, כגון מי שמסיים מס' ב"ב, ואח"כ כשמתחיל מחדש, אז צורת הלימוד שלו היא בצורה אחרת ויותר עמוקה וברורה, מכיון שקיבל הרבה מושגים וידיעות שלא היה לו מקודם. וזהו מה שאומרים בסיום 'הדרן עלך', דבזה שגמר עד הסוף, עכשיו יכול להתחיל ולחזור עוד הפעם ביתר שאת ועצמה. וגם כשלומד אח"כ מסכתא חדשה הוא ג"כ באופן הרבה רחב יותר והבנה יתירה. אבל כל זמן שלא גומרים, אין את מעלת ההתחלה מחדש. דהיינו שבעצם כל דבר כשגומרים ומסיימים אותו, לא רק שגמרו אלא דאז מקבלים דבר חדש לגמרי. ועל זה עשה שלמה את השמחה הגדולה על מה שקיבל כל החכמות, ומזה לומדים שעושין סעודה לגמרה של תורה, כמו שנפסק בשו"ע בגודל ענין שמחת הסיום. וזהו גם השמחה גדולה של שמחת תורה, ששמחים בזה שזכינו לגמור את התורה, ואפשר להתחיל מיד מחדש באיכות והשגה יותר עמוקה גדולה ורחבה. וכ"כ במפורש הרמב"ן הנ"ל, וישתו, שעשו שמחה ויום טוב, 'כי כן חובה לשמוח בקבלת התורה', כאשר צוה בכתבם כל דברי התורה על האבנים וזבחת שלמים ואכלת שם ושמחת לפני ה' אלהיך [דברים כז, ז]. וכתוב בשלמה החכמה והמדע נתון לך וגו', מיד ויבא ירושלם ויעש משתה לכל עבדיו. ואמר רבי אלעזר מכאן שעושין משתה לגמרה של תורה. ונאמר בדוד אביו בהתנדבם לבנין בית המקדש ויזבחו לה' זבחים ויעלו עולות לה' וגו' ויאכלו וישתו לפני ה' ביום ההוא בשמחה גדולה [דהיי"א כט, כא], ואף כאן 'ביום חתונת התורה כן עשו'⁹⁴.

ועוד מצינו בחז"ל במדרש לקח טוב פרשת צו, וסמכו אהרן ובניו את ידיהם על ראש האיל [שמות כט, טו] בשמחה, ואותו היום עשאוהו יום טוב. משל לפורע את חובו ועושה יום טוב, כך כיון שנקדשו הכהנים ונתקדשו הכלים, עשאוהו לאותו היום יום טוב. מכאן סמכו חכמים שכל המשלים מסכתא, צריך לעשות יום טוב לחבירו, כל שכן שמשלים לימודה [בעיון]. וכן היה עושה כהן גדול יום טוב לאחיו בשעה שהיה יוצא בשלום מן הקודש⁹⁵.

94. ולפי דברי הרמב"ן הזה, כתב המהר"ם שיק בשו"ת יורה דעה [סימן שזז] בענין אם ביארציט מותר להשתתף בסיום, 'סעודת סיום וודאי מאן דלומד ומסיים מסכתא, דגדול תלמוד תורה כנגד כולם, ומגינה ומצלי בין בעידנא דעסיק בה ובין בעידנא דלא עסיק בה, בוודאי מצוה כה"ג עדיפא. 'וסעודה ושמחתה יש לה מקור מדאורייתא' כמו שהביא הש"ך שם בסי' רמ"ו, וברמב"ן בחומש בפרשת משפטים על הפסוק ויחזו את האלקים ויאכלו וישתו, והיינו אם הסיום בזמנו וכמ"ש הא"ר בסי' תקנ"א ס"ק כ"ה.

95. ועוד יש להסמיק בזה מקור נפלא, דבגמ' כתובות [זו ע"א] כי סמכו רבנן לרבי אמרי ולרבי אסי, שרו להו הכי, כל מן דין וכל מן דין סמוכו לנא, לא תסמכו לנא לא מן סרמיסין ולא מן סרמיטין, ואמרי לה לא מן

וגודל חשיבות הסיום למדנו גם מזה שנפסק בשו"ע ה' תשעה באב סימן תקנא [ס"י], דבתשעת הימים, בסעודת מצוה, כגון מילה ופדיון הבן 'וסיום מסכת⁹⁶' וסעודת אירוסין, אוכלים בשר ושותין יין כל השייכים לסעודה⁹⁷. וכידוע שאצל הרבה מהחסידיים הקפידו בזה בדוקא לערוך סיומים בתשעת הימים בכדי לאכול בשר ולשתות יין, ומקורו כבר בראשונים, והרבה יש להאריך בזה. וכן באבל בתוך השנה על אביו ואמו, הרבה ראשונים וגדולי הפוסקים התירו לו להשתתף בסעודת סיום, אף שבחתונה ושאר שמחות אסור לו להשתתף, וגם בזה יש אריכות. וכן מצינו בקביעות סעודה בערב שבת דנפסק בסי' רמט [ס"ב] דאסור לקבוע סעודה ומשתה רק בסעודה שזמנה בערב שבת, כגון ברית מילה או פדיון הבן מותר. ומוסיף הביאור הלכה שם, 'והוא הדין בסיום מסכתא'⁹⁸. וכן מהא דנוהגין דסיום פוטר את הבכורים מתענית בערב פסח. עכ"פ ראינו מכל זה עד כמה גודל הענין והשמחה של סיום מסכתא.

מי הם המשתתפים

המהר"ם מינץ בסימן קיט כותב תשובה נפלאה ביותר ביסודי הדברים, רב או ראש ישיבה שהוא לומד מסכתא עם חביריו ותלמידיו, וכשבאו לסוף המסכתא, ישייר מעט בסוף עד שעת הכושר, יומא דראוי לתקן סעודה נאה לכבוד התורה ותלמידיהון, ואז ראוי לקבץ כל הקהל כשבא הרב לסיים, כל מי שראוי לבא לסיום המסכתא. וסמך יש במסכת אבות ההולך ואינו עושה שכר הליכה בידו וגוי. ולכך נהגו כל בעלי בתים לילך על הישיבה בתחילת הזמן בישיבה ראשונה, ולכך מנהג להודיעם כשבא הרב לסיים המסכתא, כדי שיבואו הבעלי בתים גם כן לסיומא, ואז יהיו שמה תחילה וסוף. עוד טעם אחר שהוא כבוד התורה כשיש שם אסיפת עם, כדאיתא מעין זה במרדכי בסוף הניזקין וכו', ש"מ לכבוד סיום התורה הולכים. ה"נ מקבצים רוב עם לכבוד התורה. וכן טוב לחזור אחר מניין לומר קדיש וכו'. וגם כן יתקן סעודה נאה לכבוד התורה וסיום המסכתא, והיא סעודה מצוה דאפי' אבל תוך י"ב חודש על אביו ואמו יכול לסעוד שמה, דאיתא שם ולשמחת מריעות מותר.

חמיסין ולא מן טורמיסין. ופירש הערוך בערך חמס, סרמיסין, שמסרסין את המסכתא ואין שונים ממנה אלא פרק אחד. סרמיטין, ששונים את המסכתא חתיכות חתיכות כסמרטוטין. חמיסין, ששונים חומשה של מסכתא. טרמיסין, ששונים שתי הלכות במסכתא. ראינו מכאן עד כמה גודל הענין לגמור מסכתות שלימות ולא למחצה ולשליש ולרביע.

96. ובמשנה ברורה שם [סקע"ג], אכן אם נודמן כראוי, מותרין לאכול 'אף אותן שלא למדו עמהן', אם היו הולכין ובאין גם בזמן אחר משום ריעות.

97. ובמג"א שם [סקל"ה] פוסק דנשים השייכות לסעודה, מותרים ג"כ בבשר ויין. ודוקא במקום שמזמנים נשים לסעודה זו. והביאו המשנה ברורה [סקע"ה], ונשים השייכות לסעודה במקום שדרך לזמנן לסעודה, ג"כ מותר. וכתב החיי אדם 'דאשת הבעל סעודה מותרת אף בסיום מסכתא, וכן בניו. ראינו מכאן את גודל חלקם של הנשים בלימוד בעליהן, עד כדי כך שמותרות להשתתף בתשעת הימים בסעודת בשר ויין, וד"ל.

98. ובקצות השולחן סי' קל חולק על זה עיי"ש.

ואמרינן בפ' כל כתבי אמר אביי תיתי לי וכו'. וכן יזכינו האל לאכול מסעודת לויתן ולהנות מזיו שכינה עם צדיקי עולם בעולם הבא. והובאו דברי המהר"ם מינץ להלכה בש"ך יו"ד סי' רמו ס"ק כז, ומסיק שם דמותר להשאיר לכתחילה את סיום המסכת לזמן שיוכל לערוך ברוב עם, עם כל הבעלי בתים אפילו אלו שלא למדו, את הסיום משום חביבות התורה.

וכ"כ המהרש"ל הנ"ל שם, ומהא דפרק כל כתבי משמע דאפילו מי שלא סיים מסכתא זו, מצוה רבה שישמח עם המסיים. דהא אביי אע"ג דהוא גופא לא סיים, אפילו הכי עביד יומא טבא לרבנן, ומשמע שהיה מזמין אף אחרים עמו. דהא לא אמר עבידנא ליה יומא טבא, אלא לרבנן קאמר. ומה שפי' רש"י לפי שהיה אביי ראש ישיבה, לאו משום דאחר לא היה עושה, אלא דקשה לרש"י וכי לא היה בדורו של אביי שם אחד שהיה מהדר ועושה זולתו, מאחר שהיא מצוה רבה. על כן פירש משום שהיה ראש ישיבה, והוא קודם למצוה זולתו. והנה פקח עינך וראה, אף שאביי היה כידוע אחד מן החולים, ומצמצם ביותר, כדאיתא בפ' במה מדליקין [שבת לג ע"א] אביי חש בהדרנוקא וכו'. אפילו הכי עביד יומא טבא לרבנן מחמת רוב חיבת המצוה. ומשמע נמי מהא דאביי דאפילו יחיד שסיים, מחוייבים אחרים לסיים עמו, כהאי עובדא דאביי.

וכ"כ המהרש"א שבת שם, התחיל בצורבא מרבנן ומסיים ברבנן, עבידנא יום טוב לרבנן, ר"ל דכי חזינא לתלמידים שהם מקרו צורבא דרבנן, והם ודאי יחידים דשלמו מסכתא ללמוד כולה בשלימות, עבידנא יומא טבא לכל רבנן, כאילו חזינא דכולם למדו בשלימות עד סיומא. וסמך לזו הסעודה איתא במדרש דעושין סעודה לסיומה של תורה, ועל כן נקראת הסעודה זו בלשון סיום, דבעי דשלים מסכתא⁹⁹.

ובעל הפרדס [מתלמידי הגר"א] בסידורו אור השנים, כשיסיים איזה מסכתא יאמר הריני מוכן ומזומן לעשות יומא טבא לרבנן.

ובשמחה הגדולה העולמית דידן, אין צריך כמעט להיתרים הנ"ל, כי ב"ה כמעט כולם התחילו וגם סיימו בפועל, וכולם חתני התורה ושותפים למצות ושמחת הסיום, ומחוייבים במצות הסעודה של הבשר והיין לכבודה של תורה, ובפרט שזה שמחה כפולה שמקבלים את יגיעת וידיעת וסיום התורה להלאה ביתר שאת ויתר עז.

99. והובא בשם הגר"א בקול אליהו רמז נפלא בזה, דאותיות סיום הנגלה והנסתר הם שווים ודומין בגימטריא, כמו סמ"ך הוא הנגלה ומספרו ששים. וכן הנסתר מן סמ"ך דהיינו מ"ך ג"כ בגימטריא ששים. וכן יו"ד, עשרה. ו"ד ג"כ עשרה. וכן כולם ו"ו מ"ם, הנגלה והנסתר מספרם שווה, לרמז שהן הנגלה דהיינו הלומד בפועל, והן הנסתר דהיינו שלא למד רק שמשותף עמו להסיום, שניהם שוים הם להסיום. ואמר הרה"ג ר' מאיר מקאברין ע"ז בדרך צחות, דדוד המלך אמר בתהילים [כו, ד], ועם 'נעלמים' לא אבא, כלומר איני רוצה להיות מהנעלמים, כי אם מהלומדים ומסיימים בפועל.

זמן ומנהגי הסיום

בחות יאיר [סי' ע] מאריך שם בגדרי סעודות מצוה, ומחדש חידוש נפלא, וסעודות הסיום ודאי הוא סעודת מצוה, כבמדרש הביאו ב"י או"ח סי' תרס"ט. ונ"ל הוא הדין יום של אחריו כנהוג, שהרי שלמה המלך ע"ה עשה משתה ז' ימים. ואפשר שגם שאחר אחריו, כמ"ש גבי ז' ברכות מחמת הילולא עכ"ל. וכן פסק בערוך השולחן יורה דעה [רמו סמ"ד], ויכולים לשמוח כמה ימים כדמוכח מהך דמועד קטן ע"ש.

ומצינו כן באמת במנהגי הקהלות, שמרוב חביבות והשמחה בסיומים, היו נוהגים לערוך משתה ושמחה שבעה ימים כמו שבע ברכות, וכמו שכתב בספר אבני שיש [שיין, קובנה תרפ"ו], כאשר נהוג ברוב חברות הגמרא בישראל, לחוג בסיום הגדול 'שבעה ימים' לכבוד הסיום, וגם לכבוד ההתחלה של הש"ס. והוא חיזוק התורה ולומדיה, כי הכבוד והתפארת של שמחה, וחדות ה' של שבעת הימים, הוא יקרא דאורייתא באופן נעלה, ובכחו למשוך את לבותיהם של בנינו, אל לימוד התורה"ק להוקירה ולחבבה¹⁰⁰.

וכן מספר בספר הדרנים זכרון משה [אושפיזאי], בקהלות ליטא ערכו סעודות מצוה בשמחה רבה ומשתאות לסיום הש"ס, וכל הקהלה השתתפה בסעודות. ועשו ממש שבעת ימי משתה כמו לחתן וכלה. זכורני מימי ילדותי בעיירה וישקי בשנת תרס"ט שערכו הסיום בביהמ"ד במשך כמה ערבים. ואמא ע"ה סיפרה לי שבשעת הסיום הקודם היתה שמחה עצומה, ואבי ועוד אנשים נוספים מחברת ש"ס יצאו ורקדו ברחובות המרכזיים, עד ששומרי הצאר הרוסי אסרום בטענה שהם רוצים למרוד בצאר.

וכן העיד מרן הגרא"מ שך זצ"ל ראש ישיבת פוניב'ז, כי בעיירות ליטא עשו משתה ושמחה ולבשו בגדי חג שבעה ימים. והנשים נטלו אף הן חלק בשמחה בזה שאפו מאפה ובישלו תבשילים לסעודת הסיום.

וכן מצינו בהרבה מספרי מנהגי הקהלות תיאורים מאוד מענינים בסדר וגודל השמחה של סיומים, וכמ"ש בספר הקדמון יוסף אומץ, 'ואנו בני אשכנז מקפידין מאוד בכבוד הסיום כל הקהל כאחד, ויפה הוא'.

100. ונביא ציטוט נפלא ממשנה שכיר [או"ח סימן ריד], צריך לעשות סעודה זו בחיבה ובשמחה יתירה על שזכהו השם לגמור המסכת, ולבקש על העתיד שיוזכהו השם להתחיל ולסיים ספרים אחרים, ואין שיעור לשמחה זו אף בשביל מסכת אחת שלמד. כאשר שמעתי בשמא דרבינו מצאנו, פעם אחד הי' אצלו גדול אחד, ורבינו חלק לו כבוד במדה יתירה, אמר לו אותו גדול רבי, אמרו חז"ל [ירושלמי שביעית פ"י ה"ג] אמר ר' יוסי הדא אמרה בר נש דתני חדא מיכלא והוא אזיל לאחר ואינון מוקרין ל' בגין תרתי, צריך מימר לון אנא חדא מיכלא אנא חכים עכ"ל. פירוש מי שלמד מסכת אחת, והעולם מכבדים אותו בשביל שחושבין שלמד תרי מסכתות, מחויב לומר להו אנא חדא מסכתא ידענא, ע"ז השיבו רבינו 'מאין ידע מר עד כמה הוא הכבוד בשביל מסכת אחת' וד"ל. על כן אין שיעור להשמחה אף בשביל מסכת אחת שלמדו, וצריך לעשות ממש יום טוב על זה. ועפי"ז נפשט שאלתכם, שצריך לעשות סעודה גדולה בקיבוץ רבים בבשר ויין, ולדעת איש אלקים מרנא ר' יצחק יעקב מלובלין זצ"ל גם דגים יזמינו על הסעודה, ויהיה השמחה במעונו, אף שלא נברך בפירוש בברכה.

וכן מצינו בבני ספרד הרבה מנהגים מעיינים בשמחת הסיום, והם חיברו הרבה פיוטים ושירים יפים מאוד לכבוד הסיומים, וכמ"ש בספר אהבת יעקב [בסוף מעילה] בדיני סיום, וכן נוהגים לשיר שירים והודאות לה' ברוך הוא על חסדיו הגדולים שהנחילנו תורתו תורת אמת, ובוחרים השירים שהם לכבוד התורה חשקה ואהבתה. ואכמ"ל ביופי הפיוטים.

אמירת תחנון ביום הסיום בבית הכנסת שבו מתפלל המסיים, מצינו מחלוקת גדולה בין הפוסקים ולא נאריך כאן בזה, רק נביא לשונו של הגה"ק מקאמרנא בשולחן הטהור [נפ"א סי"ז], כשיש סיום מסכת לאחד מבני הכנסת, אין אומרים תחנון כלל, כי הוא יו"ט לכל רבנן ולכל התומכים ועוזרים, ותומכיה מאושר. ועוד האריכו בזה הרבה עי' בשו"ת פרי השדה ח"ג סי' קפב, ובחתן סופר סי' כב, ובציץ אליעזר ח"א סי' יז וביביע אומר ח"ד או"ח סי' יג ועוד.

אמירת מגדול בברכת המזון. כתב בכף החיים [קפט סקי"א], נראה שגם בסעודת חתן או סיום מסכתא יש לומר 'מגדול' כיון שיש הארה של המצוה.

חזינן מכל זה עד כמה הוא גודל וחשיבות השמחה של סיום מסכתא.

טעמי הסיום

הנה כבר הובאו לעיל כמה טעמים בגודל השמחה של סיום, ועוד מאות טעמים וביאורים בכל חלקי הפרד"ס הובאו בספרי הדרוש והחסידות בזה ואכמ"ל, אבל נביא אחדים מהם.

בקדושת לוי במדבר [לשבועות], והנה צריך להבין מפני מה נקרא יום טוב [שבועות] על מצוה שעברה. מפני שהוא כמו סיום מצוה, כמו שאמרו חכמינו ז"ל תיתי לי דכד מסיימי וכו', וכמו שבאיזה סיום מסכתא אזי גדול מאוד השמחה ועושיין סעודות גדולות, כמו שראינו באיזה אנשי מעשה אשר תורתם אומנתם, ובאמת לשמחה זו מה זו עושה הלא כבר עברה המצוה ההוא. אבל הוא מנהג נכון, כמו שפירש רש"י [ויקרא כג, לח] על שמיני עצרת שקשה עלי פרידתכם, למה הדבר דומה לשר אחד שהזמין את המלך עם כל שרי המלוכה על סעודה אחת, אחר הסעודה כשרצה המלך לנסוע לביתו אז אמר למלך קשה עלי פרידתך ממני, על כן עצור עצמך עוד בכאן בכדי שלא יפרדו איש מעל אחיו, והוא הדין כאן, לפיכך נקרא שמיני עצרת, לפי שכל ימי החג מקריבין כמה פרים וכמה אילים, על זה אנו עושיין שמיני עצרת בכדי לעצור עוד השמחה. 'וזה הטעם גם כן בסיום מסכתא'.

והנצי"ב בהעמק שאלה [שאילתא קעא], מאריך בדברים נפלאים ביותר ותו"ד, ענין הסעודה לגמרה של תורה, הוא כדי לברך את ה' על שמחה זו שאין למעלה הימנה, כדתניא באבות דר' נתן [פכ"ח], אין אהבה באהבה של תורה, וידוע דשמחת השגת דבר האהוב היא עד כלות הנפש וכו'. ועי' מ"ש דלתוספות הא דמברכין על הלל בשמחת תורה, אינו משום ספיקא דיומא של שמיני עצרת, אלא משום גמרה

של תורה וכו'. ומיום שחרב ביהמ"ק אין לה' אלא ד' אמות של הלכה בלבד. וה"נ אין ישראל שמחים אלא עם התורה קרן ישראל שנשאר בידינו, ובעת גמר התורה, הרי כמו גמר בנין בית המקדש, וראוי לומר על זה הלל ולברך.

ומרן החפץ חיים נתן הסבר נפלא [כפי ששמען הרב מפוניבז' זצ"ל], על הגמ' הנ"ל בשבת עבדינא יומא טבא לרבנן, ולכאורה מה רבותא יש בזה. דהנה ידוע גודל הענין של לימוד התורה"ק לשמה, וידוע דלימוד לשמה אין פירושו שיקיים מצות הלימוד כדי שיהיה לו שכר בעוה"ב, דזהו מאהבת השכר, והיינו שלא לשמה, רק לשמו. והלימוד האמיתי לשמה, היינו שלומד לשם התורה"ק, כמ"ש בנפש החיים [ש"ד פ"ג], אבל האמת כי ענין לשמה פירוש לשם התורה וכו'. והנה כוונת הלב אם הוא לשמה או לא, רק ה' יודע מחשבות הוא מבין, אבל האדם אינו יודע מחשבות חברו. אך גם האדם יוכל להבחין בכוונת חברו אם הוא לשמה, ע"י שיתבונן בשמחת הלימוד של חברו, דאם כוונתו בשביל שכרו, הרי שאינו שמח רק בלימוד שלו בלבד, אבל בלימוד של אחרים ובשכרם אין לו שום שמחה. אבל אם כוונתו בשביל התורה להוסיף לקח, אז הוא שמח גם בלימודו של חברו, כי גם ע"י לימוד חברו יגדל כבוד התורה, בריבוי הלומדים וההוגים בה. וזה היה כוונת אביי תיתי לי דכי חזיניה צורבא מרבנן דשלים מסכתיה עבידנא יומא טבא לרבנן, היינו שהיה שמח בלימודו של חברו, דגדל עי"ז כבוד התורה, ולכן שמח כ"כ ועשה יומא טבא לרבנן בעת הסיום.

להתחיל מיד במסכת אחרת

הנה טעם המנהג שנהגו כשמסיימים מסכת להתחיל מיד במסכת אחרת, יסודו הוא ממנהגי שמחת תורה מהטעם שלא יקטרג השטן, וכמ"ש המהרש"א בחידושי אגדות עבודה זרה [יט ע"א], סליק ספרא [סיימו אחד הספרים], לוי אמר לייתי משלי, ר' שמעון ברבי אמר לייתי תהלים כפייה ללוי וכו'. מדנקט לה בכי האי גוונא דסליק ספרא, נראה דאשמעינן 'שבשעה שמסיימין ספר אחד, יש להתחיל ספר האחר' כמו שאנו עושים בשמחת תורה ע"פ המדרש מפני קטרוג השטן.

[ועוד טעם י"ל עפ"י דברי הרבינו גרשום בב"ב שם דבט"ו באב עשו השמחה על גמר המצוה של כריתת עצים, שזה גורם להתחלת הלימוד בלילות, מכאן ואילך מאן דלא מוסיף יסף. על כן גם בסיום מסכת מתחילין מיד באחרת, דהשמחה היא על שתיהם ביחד כנ"ל].

ובשו"ת דברי יציב [או"ח סימן צד], ואפשר שלזה לדידן שעושיין הדרן ומיד שמסיימין הש"ס או המסכת מתחילין בהתחלת הלימוד מחדש, וזה קבלה על להבא לסיים מסכתא שניה או מסכתא זו עוד הפעם, לרבינו גרשום זו סעודת מצוה עבור התחלת וקבלת עול תורה עליו ללמוד מהיום עוד ביתר שאת, כדרך הלומדי תורה שמצוה גוררת מצוה, ובסיימו מסכת יותר נקשר בלבו אהבת תורה על להבא.

וזוה לכאורה גם הטעם מה שמצינו במשך כל הדורות שנהגו גדולי ישראל ועוד רבים, שבהדרן על המסכת לשלב בדרך דרוש ופלפול את סוף ותחלת המסכתא, ואלפי הדרנים נדפסו במשך הדורות, והטעם הוא כנ"ל.

במעלת ושמחת ההתאספות של הרבים

הנה על הפסוק ויקהל משה, אמרו חז"ל בילקוט שמעוני [רמז תח] דברים נפלאים מאוד המתאימים מאוד לשמחה זו אשר לפנינו, רבותינו בעלי אגדה אומרים, מתחלת התורה ועד סופה אין בה פרשה שנאמר בראשה ויקהל אלא זאת בלבד, אמר הקדוש ברוך הוא, 'עשה לך קהלות גדולות ודרוש לפניהם ברבים הלכות שבת', כדי שילמדו ממך דורות הבאים להקהיל קהלות בכל שבת ושבת, ולכנוס בבתי מדרשות ללמד ולהורות לישראל דברי תורה איסור והיתר, 'כדי שיהא שמי הגדול מתקלס בין בני'. מכאן אמרו משה תיקן להם לישראל שיהיו דורשין בענינו של יום, הלכות פסח בפסח הלכות עצרת בעצרת הלכות החג בחג, אמר משה לישראל, אם אתם עושים כסדר הזה הקדוש ברוך הוא מעלה עליכם, כאילו המלכתם אותי בעולמי, שנאמר [ישעיה מג, יב] ואתם עדי נאם ה' ואני אל. וכן דוד הוא אומר [תהלים מ, י] בשרתי צדק בקהל רב¹⁰¹, וכי מה בשורה היו ישראל צריכין בימי דוד, והלא כל ימיו של דוד מעין דוגמא של משיח היה. אלא פותח ודורש לפניהם דברי תורה שלא שמעתן אוזן מעולם. [ומדרש זה הובא להלכה בב"י ובב"ח או"ח סי' רצ ובמשנ"ב שם סק"ו].

וזוה מה שאנו ב"ה מתאספים בקהל גדול ביחד, ולקיים אודה ה' מאוד בפי ובתוך רבים אהללנו, את הזכות הגדולה שזכינו ביחד לעמול במשך כל השנה בקהל גדול, ברוב עם בכל העולם כולו. ועל ידי ריבוי ועוצם ההודאה, 'שמי הגדול מתקלס, ואני מעלה עליכם כאילו המלכתם אותי'. וכבר אמרו רז"ל [ילקוט מלכים רמז קפז], אז יקהל שלמה את זקני ישראל [מ"א ח, א], ואומר ויקהלו אל המלך שלמה, 'מלמד שאין השכינה שורה אלא בקהל'. ועוד אמרו רז"ל במדרש תהלים [מזמור כו, ה], שנאתי קהל מרעים. איזה קהל מרעים, ויקהל העם על אהרן [שמות לב, א] במעשה העגל. ויקהל עליהם קרח [במדבר טז, יט], 'ואיזה קהל אני אוהב, ויקהל משה את כל עדת בני

101. ודרך אגב נביא כאן ביאורו הנפלא של הרד"ק שם על הפסוק, בשרתי צדק, דבר אחר יש עלי לעשות זולתי קיום המצות, והוא לספר החסדים שעשית עמי. וכן עשיתי ובשרתי הצדק שעשית עמי בקהל רב, כדי שישמעו רבים ויודו לשמך. והבא לספר חדשות אם טוב ואם רע יקרא מבשר על טוב ברוב, ועל רע גם כן, והנה הוא בקהל רב לספר החסדים החדשים שעשה עמו האל יתברך, והנה הוא מבשר, לפיכך אמר בשרתי. הנה שפתי לא אכלא. לא אמנע שפתי מלספר תמיד צדקתך. ה' אתה ידעת, מה שאספר בשפתי ידעו רבים, אבל מה שהוגה לבי בצדקתך אתה ידעת ולא אחר זולתך. וזהו מה שאמר אחריו צדקתך לא כסיתי בתוך לבי, כי אם האדם איננו חושב והוגה עליה תמיד, הנה הוא מכסה אותה ומעלימה, וזהו לא כסיתי בתוך לבי. או פירוש צדקתך לא כסיתי בתוך לבי, כמו שהיא בתוך לבי כן אמרתי אותה לבני אדם, ולא כסיתי אותה מהם. וזהו שאמר אמונתך ותשועתך אמרתי, ואמונת האל ותשועתו לחסידיו, שמקיים להם הבטחותיו הטובות.

ישראל¹⁰², אז יקהל שלמה. ורש"י ויקהל שם מבאר, ויקהל משה, והוא לשון הפעיל, 'שאינו אוסף אנשים בידיים, אלא הן נאספים על פי דיבורו'. [וזה מה שאנו רואים בההתאספויות הגדולות בכל קהלה וקהלה שלפנינו לכבוד שמחת התורה]. וכבר אמרו חז"ל בתו"כ [פ' בחוקות], אין דומה המרובים העושים את התורה, למועטים העושים את התורה [והובא ברש"י שם]. ועי"ז יקויים בנו בעז"ה מה שהבטיחו חז"ל במסכת אבות [פ"ד מ"א], כל כנסיה שהיא לשם שמים סופה להתקיים. [וביאר רבינו יונה שם, לתורה ולמעשים טובים נקראת כנסיה שהיא לשם שמים. וברשב"ץ שם, סופה להתקיים, והוא כשמתקבצין ללמוד תורה ולעשות מצוה, הקיבוץ הזה הוא מתקיים, שכולם עולים לדעת אחת, וזהו סיבת קיומם. ועוד שהקב"ה רוצה בקיומן, שהרי שכינה שרויה ביניהם, וכיון שהכבוד שוכן בתוכם, הוא מקיימם].

הדרן עלך

נהגו בכל ישראל דבזמן שמסיימים מסכת, אומרים הנוסח שנדפס כהיום בסוף כל הגמרות 'הדרן עלך והדרך עלך, דעתן עלך ודעתך עלך'¹⁰³ וכו', וגם מזכירים את שמות עשרת בני רב פפא. ובאמת בספרי רבותינו הראשונים וכן בספרי מנהגיהם לא מצינו כלל את כל הנוסח הזה, ורק בספר האשכול הלכות ספר תורה [ס ע"ב] מובאים הדברים בשם רב האי גאון, ועוד נשאל בעסק עשרה בני רב פפא שמסדרין תלמידי חכמים שמותיהן כד מסיימי פרקים, אם הם בני רב פפא, ואם אביהם אחד או רבים, וסימנם שאומר ואתה את בריתי תשמור מאי פירושו. והשיב לאו כולם בני רב פפא גאון תלמידו של רבא הן, כי בנו של רב פפא אבא מר נקרא ומפורש בכתובות, ונראין כי בני שנים ושלושה הן. ויש מהן שקברותיהן על נהר פרת למעלה מגשרא דבבל, וקרובין הן לרב, כי יש מהן ששמע שמועות מן רב חסדא, ורב פפא גופו לא היה באותו זמן. וסימן ואתה את בריתי תשמור לא שמענו מעולם, אלא ודאי עשרה הם ויש להם סימן אחר שסדור בפי החכמים ותלמידיהם גדוליהם וצעיריהם. ואמרו כי יש בו קבלה להסיר שכחה, 'לפיכך כל זמן שאדם גורס פרק'¹⁰⁴, וחוזר עליו כמנהג, דרגילין רבנן למימר נהדר מר עלה, הדרנא עלך'¹⁰⁵, אומר אחר

102. ובעומק הדברים כתוב כאן דבר נפלא, שהויקהל משה שבפ' ויקהל, הוא היה הכפרה להויקהל עליהם אהרן שבפ' העגל בכי תשא.

103. ומצאנו עוד נוסח שהובא בעקידת יצחק דברים שער פז (פרשת דברים), והוא עצמו מה שהורגל בפי החכמים לומר הדרך עלך והדרך עלך זיוך עלך וזיון עלך וכו'.

104. לכאורה מכאן משמע דהיו אומרים כן בסוף כל פרק, וכן באמת איתא בכת"י קדומים של הגמ' בסוף כל פרק הנוסח של ההדרן, ולא בסוף המסכתא. ובמשך הזמן העבירוהו לסוף המסכתות. ודרך אגב יש שהקשו דלכאורה מדברי רב האי גאון משמע דאפשר לומר את ההדרן דוקא כשהאדם חוזר על הפרק, וזה הוי כעין קבלה של נדרי מצוה שיחזור, ואם לא חוזר אולי צריך התרה. ואולי סומכים על ההתרת נדרים של ערב ראש השנה. אבל רואים אנו ערך וחשיבות החזרה של כל דבר.

105. משמעות הדברים כי היו שואלים למסיים אם הוא חזר על המסכת, והוא היה משיב שחזר, ואז אמר לשון הסיים.

זה הסימן, וזהו, חנינא רמא ליה נהמא לאחוי אבא דבביה דאפיק לריכשיה סרהביה אדא לבי דרו. ואלו שמותיהן, חנינא בר פפא וכו'. אבל למעשה במשך הדורות המאוחרים נתקבל הנוסח הזה לאמרו בכל תפוצות ישראל בכל סיום מסכת.

והערוך בערך הדר פירש, מהדר לימודו, אהדרי לתלמודאי. ומזה הענין הסיום שבכל מסכתא הדרן עלך, פירוש חזרנו עליך אף אחר שהשלמנו קריאתינו, דעתנו עלך והשבנו פנינו עליך, וכן מהדר אפיה.

והמדקדק הגדול רבי אליהו בחור בספר התשבי אות הדר כתב, נוהגין לכתוב בסוף כל פרק 'הדרן עלך' פירוש חזור בך, וקשה לי על הנו"ן. והדר הוא לשון חזרה, ובדניאל [ד, לג] וליקר מלכותי הדרי, פירוש חזרתי. [והיעב"ץ בהגהות עזר אור על התשבי שם העיר, דהנו"ן היא פשוטה כינוי הרבים מדברים בעדם, כלומר חזרתינו עליך, וכן הדרן עלך שתחזור אתה עלינו ולא נסור אחד מחבירו, ומ"ש חזור בך אין לו ענין].

ובאליה רבה סימן קלט [סקי"ד], בתשו' מהר"ם מינץ סי' פ"ה כתב טעם, כמו שאומרים אחר כל פרק ומסכת 'הדרן עלך', כלומר השמר לך פן תשכח את הדברים, חזור בהן שלא תשכח. או כמו שנהגו לומר לחזן יישר כוחך, כלומר גמרת מצותיך, יהי רצון שתזכה לעשות ולומר יותר מצות.

והגה"ק רבי חיים אחי המהר"ל מפראג בספר החיים [זכויות פ"ב] פירש בזה פירוש נפלא, נקראו חכמי התלמוד 'חכמי האמת', כי כמו שהאמת יענה דרכו, וכל העולם כולו לא יוכלו להשליך האמת ארצה, כך התלמוד לפי שהוא אמת, מצד עצמו יש לו קיום. ואע"ג שכל האומות מלעיגינן עליו, אפילו הכי הוא מקובל וטוב ויפה הדבר עלינו ועל זרענו אחרינו לעשותו עד העולם. ולפי שהתלמוד אינו מהודר רק אצל ישראל, וכן ישראל אינו מהודר¹⁰⁶ לפני השי"ת רק בשביל התורה שבעל פה, שהוא הסימן המובהק והמבדיל בין ישראל לעמים, על כן אנו נוהגים לומר בכל סיום מסכת הדרן עלך והדרן עלך, גם אין מי שנותן דעתו על התורה שבעל פה שלא תשכח ח"ו רק אנו, וזה דעתן עלך. וכן התורה שבעל פה היא המגינה על ישראל, ולכך נקראת גמר"א שהיא ר"ת של ג'בריאל מ'יכאל ר'פאל א'וריאל, לומר כי העוסק בתורה חונה מלאך ה' סביב לו להצילו וכו', וזהו דעתך עלך, והואיל וישראל והתורה שבעל פה שני תאמי צביה, ראוי שלא יתנשו זה מזה לא בעלמא הדין ולא בעלמא דאתי. ולהיות שהתלמוד אינו חביב ומהודר כ"כ רק אצל בעלי התורה, אבל לא אצל יושבי הקרנות, על כן אנו מודים ששם חלקנו מיושבי בית המדרש ולא שם חלקנו מיושבי הקרנות, ועיי"ש בהמשך.

106. ומהנוסח שהובא לעיל מהעקידה זיון עלך' משמע ג"כ כספר החיים דהוא מלשון זיו והדר.

וממרן הגר"ח קנייבסקי שליט"א שמעתי דלדעתו הפשט של 'הדרן עלך', הוא תפלה ובקשה שנזכה בסייעתא דשמיא לחזור על כל המסכת¹⁰⁷.

[ואומרים הקטע הזה שלש פעמים, והטעם הוא לכאורה, כמ"ש השל"ה מסכת יומא [דרך חיים אות רכא], כפל הדברים שלש פעמים לחזק הענין, כדרך שאמרו רבותינו ז"ל [מנחות סה ע"א] 'מגל זו מגל זו מגל זו' שלש פעמים, שהיו אומרים במצות העומר, כדי לחזק הדבר. וכ"כ המהר"ל בדרך חיים על אבות [פ"ד], שלשה לשונות הזכיר כדי לחזק הענין, כי הדבר מתחזק בשלשה פעמים, וכן תמצא בכמה מקומות שבאו שלשה לשונות כדי לחזק הדיבור, היכל ה' היכל ה' היכל ה' [ירמיה ז, ד], הזכיר ג' פעמים לחזק, ודבר זה הרבה, וכן פירשו המפרשים. וכ"כ המהרש"ל בים של שלמה [יבמות פ"ב סי' מ], והעיקר בעיני, שדרך הב"ד לשנות דבריהם לפרסום ולחיזוק, כמו גבי קידוש החודש [ר"ה כד ע"א] שאומרים מקודש מקודש, וילפינן מקראי. וכן לענין התרת נדרים, כתב הטור [יו"ד סימן רכח] לומר ג' פעמים מותר לך, וכהנה רבות, כאשר כתב הסמ"ג בנדריים, וכן כתב הרא"ש בסוף יומא [פ"ח סימן כח]. וכן מצינו במשנה פרה [פ"ג מ"י], נטל עץ ארו ואזוב ושני תולעת אמר להן עץ ארו זה עץ ארו זה אזוב זה אזוב זה שני תולעת זה שני תולעת זה, ג' פעמים על כל דבר ודבר, והם אומרים לו הין והין, ג' פעמים על כל דבר ודבר].

ובטעם הזכרת שמות עשרה בני רב פפא נאמרו הרבה טעמים בדרכים שונים בפרד"ס התורה¹⁰⁸ וקצר המקום כאן, ונביא רק מה שהביא המהרש"ל בים של שלמה בבא קמא דרוש מעניין בדרך עמוקה לסיום מסכתא מהרמ"א. 'דרוש נאה וכוונה גדולה. לסיום מסכתא מהמאור הגולה'. הנה מה שנוהגין ורגילין אנו להזכיר בסיום כל מסכתא רב פפא עם עשרה בניו, שהיו מאירים וגדולים בתורה, ע"י שהיה עושה להם סעודה בסיום המסכתא, כי עשיר היה, והיה מחזיק לעוסקי התורה. לכן זכה שמזכירין אותו עם עשרה בניו, הרומזים כאילו הוזכרו עשרת הדברות, כי מלת רב פפא הוא רמז על מעלת משה רבינו ע"ה, שנאמר בו [שמות כ, יט] דבר אתה עמנו ונשמעה. ועיקר מעלתו של משה רבינו שדבר עם השי"ת פ"ה אל פ"ה, שהוא אותיות פפ"א. וממשיך שם באריכות איך שבכל שם מהשמות מכוונות כנגד דברה אחת של עשרת הדברות עי"ש. ובהמשך דבריו, וכמו שמתחילין אחר סיום התורה בשמחת תורה בראשית, שאין עומדין על הפרק, וכן בסיום התורה אין עומדים, כדי שלא ליתן פתחון פה לשטן לקטרג, לומר שכבר סיימו התורה, ומבטלין ח"ו מהתורה. לכן מתחילין מיד וחוזרין לעסוק בתורה לקרות מבראשית. ולזה ירמזו בני רב פפא בעשרה שמות אלו, נגד העשרה מאמרות שבהן נברא העולם, בשביל התורה הנקראת ראשית. ואמרו רז"ל [ר"ה לב ע"א] בראשית נמי מאמר א' הוא עיי"ש¹⁰⁹.

107. ולפי דבריו מיושב השאלה הנ"ל שזה גדר קבלת נדרי מצוה, דזה רק תפלה וא"צ שום התרה.

108. ולעת עתה לא מצאתי מי שהסביר את הדברים בדרך קרוב אל הפשט.

109. ובספר האשכול שהובא לעיל כותב דאינם בני רב פפא אחד, והרבה דנו בזה בספרי ההיסטוריה.

[ומרן הגרי"ש אלישיב זצ"ל בהערות מסכת סוטה [מ ע"א] כותב דבר נפלא, אמר רב פפא הלכך נימרינהו לכולהו. שמעתי מהגאון מטפליק ז"ל¹¹⁰ בעת שדרש בסיום מסכת, דכיון דמצינו בש"ס דעשר פעמים קאמר רב פפא הילכך וכו', דהיינו שצירף כל הדעות יחדיו, א"כ כיון שיש כאן אהבת תורה ואהבת תלמידי חכמים שלא יהא כאן חילוקי דעות, והטיל לשלום ביניהם, זכה לעשרה בנים גדולים, דמאן דמוקיר רבנן הוי ליה בנין רבנן [שבת כג ע"ב]. ומזכירים בכל סיום מסכת עשרה בניו, והוא זכה לזה. [ואלו הן הי' מקומות שמצינו בכה"ג ברכות נ"ט. שם נ"ט: שם ס': שבת כ'. חולין מ"ו. שם ס"ה. שם ע"ו: תענית ו': מגילה כ"א: סוטה מ'].]

מודים אנחנו לפניך

ובביאור התפלה וההודאה זו שמתפללים בהדרן יש הרבה להאריך, ונביא בקיצור רק על כמה מילים.

אנו עמלים והם עמלים אנו עמלים ומקבלים שכר. כתב החפץ חיים, וקשה וכי הם עמלים ואינם מקבלים שכר, הלא החייט מקבל שכר עמלו על בגדו אשר תפר, וכן הנגר מקבל שכר על הארון אשר בנה. אלא הם החייט והנגר, מקבלים שכר על התוצאה - הבגד, הארון, אבל אם החייט יתפור בגד, וצד אחד יצא יותר ארוך מצד השני, או שהנגר בנה ארון, ויצא לו עקום, אז כל עמלו לריק, והוא לא יקבל כלום עבור יגיעתו. אבל אנו "עמלין" ומקבלין שכר, שכר על היגיעה והעמל לעצמו, בלי קשר לתוצאות, גם אם ייגע וישנן דף גמרא, ולא יזכור מזה כלום, מקבל הוא שכר על עצם היגיעה. ומעין זה פירשו הגר"א והחתם סופר.

אנו רצים לחיי העולם הבא והם רצים לבאר שחת. פירש רבינו יונה [על הרי"ף ברכות יט ע"ב], וא"ת ולמה הוצרך לחזור זה, והלא הוא בכלל מה שאמר תחלה אני עמל ומקבל שכר והם עמלים ואינם מקבלים שכר. י"ל שהוא דבר בפני עצמו, ור"ל כשאני רואה שעוברים הימים והזמנים, אני מרגיש בעצמי שאני רץ בכל יום ומתקרב למיתה, ומפני זה אני מכין צידה לדרך כדי שאזכה לחיי העולם הבא, אבל הם אינם מרגישים במיתתם כלל עד שעת המיתה, ואינם מכינים צידה לדרכם. ובמעדני יום טוב ברכות [ברא"ש פ"ד סי"ב אות ג], ולי מעיקרא לאו קושיא, דאע"ג דשכר מצות בהאי עלמא ליכא, מ"מ תלמוד תורה כנגד כולם שאוכלים פירותיהן בעוה"ז, וא"כ מה שאמר תחלה אני עמל ומקבל שכר, בעולם הזה קאמר.

ונעתיק בזה דבריו המרוממים של מרן החפץ חיים בסוף אהבת חסד [ח"ב הערות פכ"ד] בגודל החיוב והחביבות של קביעות עתים לתורה, הנה עצם גודל חיוב האדם ללימוד התורה הוא ידוע לכל, שאין לך אדם בעולם שהוא פטור מזה, וכמו שכתב הרמב"ם [ת"ת פ"א ה"ח] הכל חייבין בתלמוד תורה, בין עני, בין עשיר, בין שלם

110. ובספר ישועות שמשון להגאון מטפליק זצ"ל נדפסו הדברים בהרחבה עם ציון כל המקורות.

בגופו, בין בעל יסורים, בין בחור, בין זקן גדול, בין בעל אשה ובנים, אפילו עני המחזיר על הפתחים חייב לקבוע לו זמן לת"ת ביום ובלילה, שנאמר והגית בו יומם ולילה. והתחלת דינו של אדם לעתיד לבוא הוא על שאדם מתרשל מלקבוע עתים לתורה, וכמו שאמרו חז"ל [קדושין מ ע"ב] אין תחלת דינו של אדם אלא על דברי תורה שנאמר פוטר מים ראשית מדון [היינו על מה שפטר עצמו ממים שמרמוז על תורה, הוא ראשית המדון עליו, כי באמת הכל חייבים וכן"ל]. ואין לך רפואה להנצל מיצר הרע אלא ע"י לימוד התורה, וכמו שאחז"ל בראתי יצר הרע בראתי לו תורה תבלין. והוא עיקר חיי הנפש, וכדכתיב כי היא חייך ואורך ימיך. וכשם שכל אדם שבעולם חס על חייו, וכל מאודו יתן עבור הצלת חייו, כך צריך להתחזק בענין להחיות נפשו הקיימת, אשר היא רק ע"י לימוד התורה. ואין קץ למתן שכרה, כי כל תיבה שאדם לומד הוא מקיים מצוה בפני עצמה, וכמו שכתב הגר"א בשנות אליהו בשם הירושלמי. וכמה צריך האדם לשמוח כשיזכה לקבוע עתים לתורה, שעו"ז ניתוספו לו כמה מאות מצות בכל יום, וזה תביאהו לכף זכות לעתיד לבוא. והעיקר צריך שיזכור כי השעות האלו שמייחד לתורה הוא מבחר ימי חייו [שבאלו השעות ישמח לנצח, משא"כ בשאר עתות היום], ואין לו לבטלם משום דבר. ולא לחנם נקרא התורה בשם לחם, וכמו דכתיב לכו לחמו בלחמי, לומר לך שהיא ממש מזין את הנפש כמו הלחם שהוא מזון לגוף. וכשם שמשתדל האדם שלא יחסר לו משען לחם בכל יום עכ"פ פעם אחד כדי שלא יחליש כוחותיו, כן צריך האדם לזרז את עצמו שלא ילך יום אחד בלי תורה, כדי שלא יחלשו כחות הקדושה של נפשו. וגם ידע האדם שכאשר מתרשל מלימוד התורה, הוא דובר שקרים בכל יום לפני ה', שהוא אומר 'על כן ה' אלהינו בשכבינו ובקומינו נשיח בחוקיך ונשמח בדברי תורתך ובמצותיך לעולם ועד כי הם חיינו וכו"', ואיה השיחה בחוקיו, ואיה השמחה כשהוא משליכם אחרי גוו ואינה חשובה בעיניו ליחד עליה שעה מן השעות. וכל זה דיברנו אם לומד בעצמו, וכל שכן אם לומד בחבורה, בודאי צריך לזרז שלא לבטל הקביעות כדי שלא יהרס בנין החבורה. ודע עוד כי הלימוד בחבורה הוא מצוה כפולה ומכופלת שמתקדש שם שמים ע"י לימוד ברבים, וכמו שכתבו הראשונים שלפיכך אומרים קדיש אחר לימוד בחבורה. וגם אמרו חז"ל אינו דומה מרובים העושים המצוה למועטים העושים מצוה. וגם כשלומדים בחבורה שכינה שרויה ביניהם כמו שאמרו חז"ל. ועל כן התעוררנו אנחנו ח"מ לכבוד הש"י לתקן מצוה זו בעירנו, לעשות חבורה של קובעי עתים לתורה בכל יום¹¹¹.

זמן שמחת סיום הוא עת רצון ונפתחים שערי רחמים. כך מקובל בפי הרבים. והדבר מוכח לכאורה מהא דאומרים את הקדיש הגדול בסיום, שבו יש את הבקשה הגדולה לביאת הגאולה ובנין בית המקדש וירושלים במהרה ועוד, מה שלא אומרים בשום הזדמנות, מפני שאז הוא הזמן הרצוי והראוי לבקשה גדולה זו, כי הוא עת

111. ועי' עוד דברים מלהיבים להחפץ חיים בענין זה בנדחי ישראל פי"ד.

רצון גדול¹¹². ונביא רק דבריו הנפלאים של התפארת שלמה [קודם סליחות], וזה הענין כד הוה מסיים מסכתא עבידנא יומא טבא לכולהו רבנן, ר"ל בשעת הסיום הוה מעורר הכח וזכות של כל התנאים והאמוראים שנזכרו בזאת המסכתא, לעורר מדתם וההשפעות טובות שהשפיעו בלימוד תורתם בעולם, וזהו יומא טבא. ויש הרבה סיפורים של ישועות ומופתים שהיו בזמן ובזכות של הסיומים¹¹³.

ועוד יש הרבה להאריך בפרטי הסיום, כגון על איזה ספרים עושים סיום ועל איזה לא, ונוסח הקדיש הנפלא וביאורו, ועוד הרבה פרטים ומנהגים נפלאים בסיומים, וכן ענין הגדול והעצום של לימוד התורה דרבים, כי אינו דומה מועטים העושין את המצוה כרבים העושין, וכן בזכות וחלק הגדול של הנשים והשותפות ושמחתם בלימוד בעליהן ובניהם, וכן בענין הגדול של לחדש חידושי תורה והעלאתן על הכתב, אבל קצר המקום כאן, ואי"ה בהזדמנות אחרת.

ויהי רצון שהשמחה הגדולה של לימוד הרבים והסיומים ישפיע עלינו שפע רב, ונזכה כולנו להיות 'מאן מלכי רבנן' [ומלכות הוא כמ"ש במדרש שיר השירים ו, ב] על הפסוק ששים המה מלכות, אלו ששים מסכתות של הלכות, ושומונים פילגשים, אלו שמונים פרשיות שבתורת כהנים, ועלמות אין מספר אין קץ לתוספות וכו']. ויקויים בנו הברכה הערב נא ה' אלהינו את דברי תורתך בפינו ובפיפיות עמך בית ישראל, ונהיה אנחנו וצאצאינו וצאצאי עמך בית ישראל כולנו יודעי שמך ולומדי תורתך לשמה. ונזכה להתחיל ולסיים ולדעת את כל התורה כולה.

112. וסיפר הגה"ג ר' מיכל י. לפקוביץ זצ"ל [דרכי החיים ח"ב] פעם באו לבקש ברכה על חולה מסוכן אצל מרן החזו"א זי"ע, ואמר שיסעו אל מרן הגרי"ז מבריסק בעת שעורך סיום, כי אז עת רצון עילאית, ולבקש ברכה, דאז אפשר להושע מברכתו.

113. ויש להוסיף דמצינו דבזמן כל סיום וגמר של מצוה, הוא עת רצון לברכה, כמו בפרשת ויקהל [שמות לט, מג], וירא משה את כל המלאכה והנה עשו אותה כאשר צוה ה' כן עשו ויברך אותם משה, ובספרי [הובא ברש"י] מה ברכה ברכם, אמר להם יהי רצון שתשרה שכינה במעשה ידיכם, והם אומרים ויהי נועם ה' אלהינו עלינו ומעשה ידינו כוננה עלינו ומעשה ידינו כוננהו [תהלים צ, יז]. ואף על פי שאין כתוב בתורה, מפורש בכתובים שנאמר יראה אל עבדיך פעליך והדרך על בניהם. וכן מצינו בגמר בית המקדש במלכים א, ח יג-יד דשלמה ברכן. וכן הכהן גדול בעת יציאו ביוה"כ מקודש הקדשים. וזה הטעם שאנו מבקשים את הבקשה הגדולה על ידיעת ואהבת התורה.